

HIZTEGI TEKNIKOAK

Leioa, 1994.10.05
Andoni Sagarna

1. LEXIKO BEREZITUAREN BEHARRA GAUR EGUN

Hizkuntza beti aldatzen ari den arren hiztunok ez garela aldaketa horretaz jabetzen esan izan da, baina, egia esan, lexikoari dagokionez gaur egun denok konturatzen gara aldaketa handiak eta lasterrak gertatzen ari direna.

André Martinet-ek (1968) zehatz eta argi azaldu zituen lexiko-arloko berrikuntzen arrazoiak eta gizarte modernoan hauek ugaritzearen zergatiak:

Hizkuntza baten eboluzioa, erabiltzen duen taldearen komunikazio-heharren eboluzioaren menpeko da. Jakina, behar horien eboluzioa zuzenean lotuta dago talde horren eboluzio intelektual, sozial eta ekonomikoarekin. Hau nabarmena da lexikoaren garapenari dagokionez. Kontsumoko ondasun berriak agertzeak izendapen berriena dakar; lanaren banaketan egin diren aurrerapenek, funtzio berriei eta teknika berriei dagozkien termino berrien sorkuntza izan dute ondorio. Honekin batera doa baztertutako gauzak eta teknikak adierazten dituzten terminoak ahaztea ere.

Bestalde, argi dago, asmakuntza-erritmoa, produktu berrien sorkuntza, modak kaleratzea, ezagutza zientifikoaren zabalkundea, teknologia eguneroko bizimoduan sartzea, gero eta gehiago gertatzen diren gauzak direla eta baliteke XX. mendeko bukaerako urtebetean Antzinateko mende batean baino izendapen berri gehiago sortu behar izatea.

Mendebaldeko zibilizazioan bizi den edozein taldek erantzun behar dio erronka honi, baina hizkuntza guztiak ez daude erantzuteko egoera berean. Konkretuki, euskara ahul harrapatu zuen industrializazioak eta ahul ari da harrapatzen oraintxe bertan gertatzen ari den industri arotik informazio- -arorako aldaketa kupidagabeak.

Bistan da, denbora luzean bazterturik egon diren hizkuntzek, hiztunek borondaterik onenez jokatuta ere eta herri-erakundeek babesik

handiena emanda ere —eta hauek egunero gertatzen diren gauzak ez direla badakigu— eskasia handiak dituzte bizimodu modernoaren eskakizun hauei aurpegi eman ahal izateko. Ahulezia hauen artean nabarmenenak hizkuntzaren aldaera estandarren falta, gaurkotasun-falta eta behar adina hizkuntz erregistro ez edukitzea, izaten dira.

Autore askok behin eta berriz esan digute, lexiko-sorkuntza dela, hain zuzen ere, gizarte industrializatu batean hizkuntza bati eskatzen zaizkion funtzio guztiak beteko dituen aldaera estandar baten eraikuntzaren giltzarria. Honela Karam-ek (1973):

Eta modernizazioak, egungo zibilizazioaz komunikatzeko behar diren lexikoa eta berbaldi- -motak irispidean jarriz, horretarako behar diren funtzio guztietan arau supradialektala erabiltzea ahalbidetzen du.

Lexiko-sorkuntzak hizkuntz plangintzan duen garrantzia autore askok azpimarratu dute. Horrela, Fishman-ek (1973):

Benetan hizkuntz plangintzari buruzko kontzientzia popularraren parterik handiena hizkuntz akademiek edo beste erakunde ofizial edo erdi ofizialek gidatzen duten lexiko-lanketarekin lotua dago...

...Azken gertakari hau, modernizatorako lanketa-printzipioei edo zenbait teknologi eta kultur arlotan eginiko lanketa horren (edo lanketa-faltaren) adibideei buruzko literaturak duen tamainan isladatzen da.

Berez hizkuntza guzti-guztiak etengabe lexikoa sortzen ari dira, baina normalizazio-bidean dauden hizkuntzetan egin beharreko lanaren tamaina eta presa askoz handiagoak dira, mendetan zehar egoera berrietara egokitu ahal izan duten hizkuntzetan baino. Valter Tauli (1973) batek azpimarratu izan du hau:

Hizkuntz Plangintzaren beharra ez da berdina hizkuntza guztietan. Egoera desberdinak dituzte literatur tradizio luzea, morfologia simple samarra eta dialekto arteko diferentzia txikiak dituen hizkuntza batek eta literatur tradizio gaztea, morfologia konplexua, dialekto arteko diferentzia handiak eta Hizkuntza Estandarren forma lehiakide asko izanik 19 edo 20. mendera arte kultura konplexuaren espresibide izan ez den eta hitz berrien fabrikazio masiboaren premia karrian dagoenak.

Sortu beharreko lexikoaren bolumen izugarria, teknologia berriaren garapen gerezinari zor zaio. Azken bi mendeotan hainbat eta hainbat gauza eta kontzeptu jaio dira lehen ez zeudenak. Sortu behar diren izen-

dapen berrien kopurua bildurgarria da, Felber-ek (1980) dioenaren arabera:

Oraintsu arte hizkuntzalaritzari hizkuntza arruntaren garapen aske eta zuzendugabea soilik axola zitzaion. Hizkuntzalaritzak aintzakotzat hartu gabe utz zezakeen estandarizazioa, hizkuntza arrunteko hiztegia ez delako oso zabala (600.000 hitz inguru ingelesez) hizkuntza teknikoarekin konparatzeko. Shakespeare-k bere lanetan 23.000 hitz desberdin inguru erabili zituen. Hizkuntza teknikoetan, ordea, zientziak eta teknologiak duten garapen lasterrek eraginda kontzeptu eta termino ugari sortzen baitira (4 milioi kontzeptu injinerutza elektrikoan bakarrik) terminologiaren garapen askeak nahasmendu jasanezina ekarriko luke.

Azken bi aipamen hauek, lanaren tamaina ikaragarria ezezik, planitzaren beharra ere azpimarratzen dute.

2. TERMINOLOGIA TEKNIKOAREN ESKAKIZUNAK

Terminologia teknikoaren sorkuntza eta finkapenak hizkuntza arrunteko hiztegiarenak ez dituen eskakizunak ditu. Hizkuntza arruntan erabilerak finkatzen du lexikoa eta hiztegi arauemailearen egileak berak ere errespetoz begiratzen dio tradizioari, ezer proposatu aurretik. Sinonimoen eta antonimoen ugaritasuna egokia da, hitzen konnotazioak denotazioak adinako garrantzia du, etab. Hizkuntza teknikoan guztiz bestela dira gauzak: terminoaren finkapena arautik dator, honek zertzen du erabilera, sinonimiak ez du lekurik, konnotazioak ere ez. Terminoa finkatzeko garaian kontzeptua zehaztu behar izaten da lehenbizi eta ez alderantziz. Kontzeptuak ez dira bakoitza bere aldetik hartzen, kontzeptu-sistemak osatuz baizik. Sistema hauetan kontzeptuek beren artean erlazio-modu desberdinak eduki ditzakete.

Gai hauek aztertzen dituen disziplina berri bat jaio zen mende honen lehen herenean araugintza industrialaz arduratzen ziren teknikarien eskutik: Terminologiaren Teoria Orokorra deritzona. Azken hogeitau urteotan disziplina hau hedatuz joan da eta gaur egun hainbat unibertsitatean irakasten da munduan zehar, bereziki Vienan, Moskun eta Quebecoko Laval Unibertsitatean.

Termino teknikoen eraketari dagokionez, badu zeresanik lexikologiak ere, zeren eta azken finean termino tekniko berriak sortzeko ditugun bideak hitz arruntak sortzeko ditugunak berberak baitira: maileguen egokitzapena, eratorpena, hitz-elkarketa, zabalkuntza semantikoa, berrikuntza fonologikoa eta eraikuntza sintagmatikoak.

Termino teknikoak hiztegieta eta sistema informatikoetan biltzeaz eta autolatzeaz lexikografia tekniko eta terminografia arduratzen da.

3. EUSKAL HERRIAN ORGA IDIEN AITZINEAN EZINBESTEAN

Euskal Herrian terminologia teknikoak arazo bereziak planteatzen dituela konturatu denik aspaldidanik izan da. Esate baterako, beste gauza askotan bezala, aita Larramendik honetan ere iritzi argiak zituela erakutsi zuen hiztegiaren hitzaurrean. Geroztik "hizkuntza larreako noranahiko" bihurtzen ahalegindu denik izan da, baina ez era sistematikoan, harik eta 1977an UZEI sortu zen arte.

UZEIren sorkuntza, hizkuntzaren erabilera arlo berrietara hedatu beharrak zekartzen premiei erantzun nahiak eragin zuen. Honek esan nahi du, jakina, hiztegiak erabileraren aurretik etorri zirela eta ez ondoren. Hiztegi teknikoak egiteko behar ziren ezagutza espezializatuak ere lanean hasi ondoren etorri ziren eta ez lehenago. Orga idien aitzinean jarri zen ezinbestean.

Normalizazio-bidearen hasieran gauza askotan gertatu zen hau. Ikastolak sortu aurretik ez ziren irakasle-eskolak sortu, baizik eta alde-rantziz, esate baterako. Honek bere arriskuak ditu noski eta behin baino gehiagotan datu-faltaz edo ezjakintasunez hankasartze handi samarrak egin daitezke. Logika hutsari kasu egin behar balitzai ezingo litzateke hiztegi-lanik egin *Orotariko Euskal Hiztegia* osatu arte, esate baterako, bestela tradizioa behar bezala ezagutu gabe jokatzeko delako, baina hizkuntza-gauzetan, bizirik matendu nahi den hizkuntza baten gauzetan behintzat, logika hutsak ez du balio. Gaurko egoeran hizkuntza arlo guztietan erabiltzea hil ala bizikoa da. Paraleloan lan egin behar da tradizioa aztertzen, hiztegi arauemaile modernoak egiten eta erabilera berrietarako terminologiak prestatzen. Behin-behineko lan asko eta berrikuspen ugari egin behar da, bizitzaren gurgila gerarazten ahalegintzea alferrikakoa baita.

Terminologia teknikoari dagokionez, egoera normal batean, jakintzagai desberdinetako espezialistek, nor bere arloaren barnean, testuak eta berbaldiak sortzen dituzte eta hauetan terminologia erabiltzen dute. Erabilera hau zehatza eta egokia izaten da, espezialistok beren gaia oso ongi ezagutzen dutelako, baina hauek ez dute ez denborarik ez ezagutza bereziturik izaten terminologia era sistematikoan lantzeko. Eginkizun hori terminologoei betetzen dute. Hauek eremu desberdinetako testuak arakatu, terminoak testuinguruetan atzematen dituzte. Beren metodologia propioa erabiliz espezialisten lanetan agertzen diren terminoak aztertzen dituzte araugintza xedetzat harturik eta komunikazioan azken

erabiltzaileekiko bitartekari-lana egiten duten itzultzaile, interpretatzaile, idazle eta xede berezietako hizkuntzen irakasleei terminograflaren emaitzak eskaintzen dizkiete.

UZEI sortu eta lehenbiziko urteetan gauzak ez ziren horrela gertatzen eta ezin ziren gertatu, ez baitzegoen bere espezialitatean euskaraz ziharduen espezialistarik. Horren ordeaz, espezialistei hiztegitintzan parte hartzera deitzen zitzairen. Terminologi lanetarako prestakuntza berezia hartutako inor ere ez zegoen. Pixkanaka egoera hau normalduz doa eta esan daiteke euskaraz egiten den terminologi lanak beste hizkuntzetan egiten direnen parekoak direla.

4. ZENBAIT LORPEN INTERESGARRI

Hamazazpi urtetan hamabost bat lagunek egun osoz eta kanpoko seiehun bat lankidek eginiko lanak fruituak eman ditu, besteak beste berrogei hiztegi tekniko hainbat arlotakoak. Horrezaz gain, bereziki azpimarratu nahi nuke urte hauetan informatikak eskaini dituen baliabideei atera zaien etekina.

Lehen lau urteetan paperezko fitxekin lan egin zen ia erabat. Hala ere, laster planteatu zen ordenadorea erabiltzeko posibilitatea eta adituei deitu zitzairen aholku eske. Denak bat etorri ziren iritzia ematerakoan, salbuespen bakarrarekin. Denek esan zuten baliabide izugarriak eskuratu ezean terminologi lana ezin izango zela informatizatu, adituetako batek izan ezik. Klaudio Harluxet zena izan zen, baietz, egin zitekeela esan zuen bakarra. Esan eta egin. Ondoko urteetan bera izan genuen aholku-emaile eta gidari eta berari esker lortu da hainbat gauza. Okasioa ezin dut pasatzen utzi behar baino lehenago gure artetik joan zitzaigun laguna gogoratzeko.

Datu-base terminologikoak maneiatzeko sistema guztiz orijinala asmatu zuen, guztiz malgua, fitxaren egitura moldakorra onartzen zuena eta orduan ohizkoa zen eremuko karaktere-kopuru jakin batera mugatu beharra gainditzeko zuena. Makina ikaragarri handitara jo gabe ehundaka mila fitxa aski konplexu eroso maneiatzeko datu-basea egin ahal izan zen.

Gero, datu-base hori telematika bidez kontsultatzeko EUSKAL-TERM sistema jarri zen martxan. Gaur egun Euskal Herrian gai gara terminologi lana munduan zehar erabiltzen diren prozedura sistematikoak erabiliz egiteko.

5. HUTSUNEAK ETA LANDU BEHARREKO GAIAK. DORTOKA ERBIAREN ATZETIK

Lortu dena esatea ongi dago, baina egin denaren kontenplazioan geratzea oso arriskugarria da. Ezin dugu esan hiztegi teknikoaren arloak euskaraz alderdi ilunik ez duenik. Hona hemen kezkatu behar gaituen zenbait arazo:

1. Desoreka dauka gaurko euskal lexikoak. Pentsatu behar da, duela hogeita bost urte lehen irakaskuntzan behar zen hiztegia ere ez zegoela euskaraz. Urte gutxitan aurrerapen batzuk egin dira eta zenbait arlotan, hala nola, Kimikan, Informatikan edo Metalurgian ikertzaileek lana euskaraz egiten duten bitartean, beste batzuetan hiztegi arruntak bildu behar lukeena ere ez dugu. Kontuan izan behar da hiztegi arauemailerik ez dugula eta orain arte hiztegi teknikoetan bakarrik bildu den hainbat termino, egoera normalean dagoen edozein hizkuntzatan hiztegi arruntekotzat hartzen dela. Hamasei urte arteko irakasmailetan erabiltzen den terminologia teknikoa hiztegi arruntaren mailan finkatu beharra dago. Hiztegi Batuko batzordeko kide naizen aldetik, oso urruti ikusten dut *Euskararen Hiztegi Arauemailea*. Oraingo lan-prozedurak eta -erritmoak segitzen badute, urte asko falta dira horrelako hiztegi bat kalean ikusteko. Neurri handi batean orga idien aurrean jarri beharrean gaude oraindik.
2. Hasieran aipatu dugun terminologia teknikoaren ugaritasuna areagotzen ari da urtetik urtera, garapen teknologikoak azelerazio ikaragarria duelako. Gure gizartea asko ari da aldatzen eta askoz gehiago eta lasterrago aldatuko da hemendik aurrera. Orain arte jarriak ditugun baliabideekin erbiaren atzetik doan dortoka gara. Nire ustez ez da txanpon-arazo bat edo txanpon-arazo hutsa behintzat. Paradigma-aldaketa baten premia larrian gaude. Esate baterako, Euskaltzaindiak berak duen egitura eta funtzionatzeko era ez dira nire uste apalean egokienak euskarak dituen beharrei gaurko egoeran erantzuteko. Irekitasunez eta tabuak alde batera utzita elkarrizketari ekin beharra dago. Ideiajasa batetik abiatu beharko litzateke inoren ekarpenik bazterrean uzteko arriskurik izan ez dadin.
3. Euskarak, sendotuko baldin bada atzera egiteko arriskurik gabe, enpresen eta profesionalen munduan sartu beharra dauka eta hor, jakina, sekulako lana dago egiteko terminologigintzan eta beste gauza askotan. Orain jarriak ditugun baliabideak, bereziki giza baliabideak, urriegiak dira. Elkargo profesionalak, sindika-

tuak, enpresario-elkarteak eta enpresak mobilizatu behar dira euskararen erabilera beren esparruetan areagotzeko.

4. Terminologia teknikoaren estandarizazioak beharrezkoa du legezko indarra administrazioaren erabilerari dagokionez eta nazioarteko estandarizazio-erakundeen babesara arautzeko dago-kionez. Hau lortzea herri erakundeen eginkizuna da.

6. EUSKALTZAINDIAREN EGINKIZUNA HIZTEGI TEKNIKOEN ARLOAN

Euskaltzaindiak 1982ko abenduaren 29an adierazpen bat egin zuen. Adierazpen horren lehenbiziko puntua hiztegi gintzari buruzkoa zen. Bertan lehenetsunak ezarri zituen hiztegi gintzaren arlo desberdinentzat eta hiztegi espezializatuek zenaz bezainbatean, hauek egitea eta banan banan aztertzea ez dela Euskaltzaindiaren lana esaten zen.

1984an, berriz, Hiztegi gintza-Batzordearen epe luzerako plana onartu zuen. Plan horren arabera, *Orotariko Euskal Hiztegia*, Egungo Euskararen Bilketa-lan Sistemakoa (EEBS) eta Lexikologi Erizpideen Finkapena (LEF) amaitu osterako Hiztegi Hiritartu Arauemailea egitea eta Jakintzagai eta Bizigune Berezituetarako Terminologia Teknikoak prestatzea proposatzen zen. Lehen hiru programak bukatu eta azkeneko biak hasteko urtea 1991 zen. Azkena, terminologia teknikoari dagokiona hain zuzen, oraingoz ez da formulatu.

Nire ustez Euskaltzaindiak ez du azpiegitura egokirik terminologia egiteko eta seguraski ez litzaioke komeniko gaur duen egitura lan hori egiteko gehiago kargatzea. Ez al du hortaz terminologi gintzaz ezer esateorik Euskaltzaindiak? Bai horixe, nola ez? Euskararen osasunerako hain inportantea den gai bat axola zaio Euskaltzaindiari, baina horrek ez du esan nahi eguneroko lana Akademiak egin behar duenik. EEBS proiektuan erabili zen formula egokia izan daiteke. Kasu honetan Euskaltzaindiak garbi agertu zuen 1987ko urtarrilaren 31ko bilkuran hartutako erabakian, ez zuela berak "bilketa-lan sistemakoa hori burutik burura, bere gain hartzeko asmorik" eta ez zuela berak "bilketa hori egiteko lantalde propiorik sortu eta beharrezko baliabidez hornituko" eta "lehendik lanean ari diren elkarte eta lantalde beregainen bidez" burutu behar-ko litzatekeela. Lantalde hori EEBSren kasuan UZEI izan zen.

Euskaltzaindiak proiektu horren jagoletza akademikoa egin zuen Hiztegi gintza-Batzordeko berariazko azpibatzerde baten bidez. Azpibatzerdearen lana proiektua egiteko proposatzen zitzaizkion irizpide eta metodoak aztertu eta onesten ala zuzenduarazten zituen, baina eguneroko lanean lantaldea guztiz beregaina zen.

Nik formula hau gehiagotan erabiltzea proposatuko nuke eta konkretuago esateko, bai Hiztegi Batuaren kasurako eta bai Terminologia Teknikoen kasurako, baina kasuan-kasuan formula egokituz. Hiztegi Batuarenean akademiaren jarraipenak zorrotzagoa izan beharko luke eta Terminologiarena, aldiz, lasaiagoa izan liteke.

Ez dakit proposamen hau doi-doi jende gehienaren gustokoena izango litzatekeen, baina formularen bat asmatu beharra dagoela uste dut hiztegitza-lanak bizkortzeko.